

смысловым центром та життєвим нервом її, при цьому риса незавершеності не має негативного відтінку. Питання про мову повинно мати ті ж самі привілеї, що й питання про людину, а відкриття у сфері філософії людини не можуть не стати й відкриттями у сфері філософії мови. Але ж і навпаки!

Література

1. Вагнер Р. О сочинении стихов и музыки // Вагнер Р. Избранные работы. – М.: Искусство, 1978. – С. 663-676.
2. Бенвенист Э. Понятие “ритм” в его языковом выражении // Бенвенист Э. Общая лингвистика. – М.: Прогресс, 1974. – С. 377-386.
3. Потебня А. А. Из записок по теории словесности // Потебня А. А. Эстетика и поэтика. – М.: Искусство, 1976.
4. Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Сов. энциклопедия, 1990. – 685 с.
5. Верещагин Е. М. Порождение речи: латентный процесс. – М.: Изд-во Московского университета, 1968. – 154 с.
6. Аксаков К. С. Сочинения филологическія. Часть II. Опыт русской грамматики // Аксаков К. С. Полное собрание сочинений. Т. III. – М.: Университетская типография, 1880. – С. 1-151.
7. Вагнер Р. Паломничество к Бетховену // Вагнер Р. Избранные работы. – М.: Искусство, 1978. – С. 85-107.

УДК 130.2

Гейко С.М.

ІРОНІЯ ЯК ЦІННІСТЬ КУЛЬТУРИ

Анотація. Стаття присвячена філософсько-культурологічному вивченню поняття „іронія”, яке запропоновано розглядати як фігуру тексту культури, що репрезентує підміну наявного сенсу прихованим, фіксує порушення звичного сприйняття або комунікації та спрямування на відновлення смислотворення.

Ключові слова: іронія, текст культури, комунікація, дійсність, ідеал, смислотворення.

Аннотация. Гейко С.Н. Ирония как ценность культуры.

Статья посвящена философско-культурологическому изучению понятия „ирония”, которую предложено рассматривать как фигуру текста культуры, представляющую подмену имеющегося смысла потаённым, фиксирующую нарушения обычного восприятия или коммуникации и указывающую направление на восстановление смыслообразования.

Ключевые слова: ирония, текст культуры, коммуникация, действительность, идеал, смыслопорождение.

Annotation. Heiko S. Irony as a value of culture.

The article is devoted to philosophical research of irony category, which is proposed to review as cultural context figure, representing the substitution of existing sense by hidden one, and fixing the interruption of common perception or

communication and intention to sense creation renewal.

Keywords: *irony, cultural text, communication, reality, ideal, sense creation.*

Актуальність культурологічного вивчення поняття „іронія” обумовлена зміною філософських епістем, в яких нерівності історико-філософського процесу дозволяють висвітлити різноманітні конотації досліджуваного терміну. Особливої необхідності це завдання набуває у ситуації сьогодення, оскільки модальності історії думки дозволяють сучасній людині виявити той сенс, що залишається прихованим за шаблонами розуміння. Центральні філософські категорії відкривають нові ракурси соціокультурного буття людини і привертають увагу дослідників до понять, які раніше займали маргінальне положення у класичній філософії. Отже, поняття „іронія” потребує ретельного вивчення в контексті сучасної трансформації філософсько-культурологічних парадигм.

Поняття „іронія” існує в різних культурологічних контекстах (починаючи від Сократа, Арістотеля і до Постмодернізму). Раціоналістичні підходи припускають можливість виявлення іронії в формі сократичного стилю мислення як імітації незнання заради досягнення знання. Контрарна стратегія її розуміння як суб'єктивної форми свободи закладається в межах романтичного проекту. Вектори дослідження у даній опозиції задають роботи Платона, Арістотеля, Теофраста, Цицерона, А. Шефтсбері, а також Ф. Шлегеля, Л. Тіка, К. Зольгера. Іронічний дискурс пронизує праці Ф. Вольтера, Д. Дідро, Н. Кузанського, К. Гельвеція, Е. Ротердамського, Особливої уваги заслуговує раціоналістична та екзистенціальна критика романтичної іронії Г. Гегеля та С. К'єркегора. Ґрунтовний аналіз першої подає російська дослідниця Р. Габітова, яка підкреслила діалектичний характер іронії, а „екзистенціальній іронії” С. К'єркегора присвячені праці П. Гайденко та Т. Гайдукової. Осягнення історико-філософської специфіки поняття іронії простежується у працях В. Асмуса, М. Берковського, В. Віндельбанда, А. Гулиги, О. Лосева, А. Михайлова, В. Півоева, В. Пігулевського, А. Соловйова, Ф. Степуна, В. Шестакова.

Проблематизація іронії у філософській думці відбувається за умов подолання класичного ідеалу раціональності (М. Мамардашвілі). Відповідну роль тут відіграє критика раціоналістично налаштованої філософії, що представлено у працях Т. Адорно, К. Поппера, М. Хоркхаймера. У модерністських маніфестаціях розриву з традиційним і класичним іронія стає засобом руйнування сталих метафізичних систем, зброєю, яка носить скоріше не рефлексивний, а естетичний характер. Некласичне визначення іронії у філософії Модернізму формується завдяки роботам Ф. Ніцше, Л. Віттгенштайна, Х. Ортеги-і-Гассета та Т. Манна.

У постмодерністському стилі філософування іронія стає фундаментальною універсалією, яка структурує соціокультурний ландшафт і екстраполює свої властивості на інші форми культури. У західній літературі ці контури представлені низкою концепцій: „іронічний код” Р. Барта, „ліберальний іронізм” Р. Рорті, „пастиш як біла іронія” Ф. Джеймсона, „іронія – метамовна гра”

У. Еко. Висвітлення постмодерністського змісту іронії знаходимо також у працях М. Бланшо, Ж. Бодріяра, І. Гасана, Ж. Дельоза, Ж. Дерідди, Ф. Джеймсона, Ч. Дженкса, Ж.-Ф. Ліотара.

Тема іронії розглядається у контексті зміни культурної парадигми такими філософами ХХ століття як В. Бен'ямін, А. Гуревич, Ю. Лотман, М. Фуко. Ці дослідники з різних позицій фіксують трансформацію іронічної схеми в залежності від певного історичного типу культури.

Визнання ролі іронії у формуванні філософії історії простежується у творчості Дж. Віко, Г. Гегеля, К. Маркса.

Природу розуміння іронії та її зв'язок з такими проблемами сучасної філософії як мова, гра, традиція, нарративність, карнавал розширюють праці М. Бахтіна, Г. Гадамера, Й. Гейзінги, П. Рікьора, Е. Фінка.

Естетичний вимір іронії та її зв'язок з іншими категоріями естетики розкривається у роботах Ю. Борєва, В. Ванслова, В. Проппа, І. Славова, Е. Яковлева.

Філософські класифікації різновидів іронії створювалися І. Пасі, В. Півоевим, О. Потебнею, Р. Янке.

Поняття „іронія” є полісемантичним, але різні варіанти його тлумачення припускають певні константи. Етимологічне посилення на обман не розкриває сенсу іронії, оскільки остання є не лише прихованням істини, але і специфічним способом її розкриття (О. Лосєв). Зміст досліджуваного поняття фіксує перехід від видимості до потаємного значення, а, отже, контрарність природи є визначальною характеристикою іронії, що розкриває розрив ідеалу і реальності, наявного і належного, предмета та його поняття, чуттєвого і раціонального. Тому естетичний вимір іронії є найбільш очевидним.

У сфері буденного спілкування іронія вживається зазвичай у гранично згорнутому, редукованому вигляді. Нерідко легка іронічність наявна лише в інтонаціях, міміці, жестах людей, що розмовляють. Це зумовлено тим, що іронія спрямована на руйнацію логіки буденності, позбавлення однозначності причинно-наслідкових зв'язків. Маргінальні форми існування у повсякденності не вичерпують наявного буття іронії у культурі, а тому, щоб більш повно і всебічно дослідити її, необхідно розглянути іронію як відношення, процесуальність у різних культурних формах, де вона використовується свідомо і навіть набуває методологічного значення. Це свідчить про те, що рефлексивність є атрибутивною ознакою іронії. У цьому сенсі іронія завжди прагне обернутися на іронізм – концепт (не лише теоретичний, але й життєвий), який заперечує природну настанову безпосереднього ставлення до світу і перетворює іронію на методологічний принцип.

Іронія імпліцитно містить думку про існування Другого, навіть Чужого, але не наполягає на його знищенні, асиміляції. Не дивно, що іронізм зазвичай обирає форму діалогу для власного здійснення (Сократ, Платон, Н. Кузанський). Він руйнує сталість суб'єкт-об'єктної опозиції, визначальної для класичного раціоналізму, та замінює його суб'єкт-суб'єктивним відношенням. Тобто у межах філософії тотожності іронізм легітимізує існування іншого, навіть як суб'єкта у відношенні „Я-Ти”, хоча тут, безумовно, наявна домінанта

зверхності при оцінюванні цього іншого. Отже, аксіологічність завжди є невід'ємною складовою іронічного ставлення до світу.

Іронія є не лише засобом боротьби проти зашкарублого у житті, але і способом духовного саморозвитку особистості (Е. Яковлев). Суб'єктивно іронія розкривається як ознака розвинутої самосвідомості, об'єктивно – вона є показником обмеженості тих історичних сил, які, діючи за принципом протилежності, повертаються до минулого, не усвідомлюючи перспективної тенденції.

Отже, іронія – екзистенціал людського буття, що за певним скінченням вираженням вказує на можливість розкриття, подальшого становлення. Ця функція виявляє її місце серед суміжних понять культурології (гра, символ, карнавал, цинізм) й естетики (трагічне, комічне, дотепність, каламбур, пародія, сатира). Вона є інструментом „переоцінки цінностей” (Ф. Ніцше), а тому і складовою процедури трансформації історичних типів культури. В їх генезі історичні стилі філософування корелюють з відповідними типами іронізму.

Іронія виникає як один з перших способів людської рефлексії, яка ще не сягає рівня логічного, а має характер переходу від чуттєвого до раціонального. Тому естетична проекція іронії є найбільш очевидною. Звідси випливають художні пошуки Античності (Арістофан), не лише в комедії, але і в трагедії, що свідчить про контрарну природу іронізму, яка від початку поєднує серйозне і смішне.

Філософський зміст іронії вперше формується в діалогах Сократа, який закріпив софістичний поворот від натурфілософії до людини як центральної проблеми у давньогрецькій філософії. Він застосовує її як техніку відкриття істини. Термін „сократична іронія”, який зустрічається вже у Платона, стає знаком, що демонструє зазор між видимістю і сутністю, гадкою і розумінням, стратегією, що спрямована на раціоналізацію світу. Гносеологізація проблеми іронії продовжується у текстах Платона і Ксенофонта, де остання сама вже стає предметом свідомого аналізу, а не лише творчим рухом пізнавальної стратегії.

Не лише філософська творчість Сократа, але і все його життя (як стиль поведінки, так і епілог життєвого шляху) спонукали до вивчення іронії. Це зумовлює розширенню її тематики в античній філософії, де вона інтерпретується в етичній площині (риса величі душі, „протилежність хвастошам” (Арістотель), або „умиротворення чужих пристрастей” (Теофраст), або як „фігура, яка розуміється інакше, ніж вона сама себе виявляє” (Квінтіліан)).

Евристичний потенціал сократичної іронії був настільки великим, що неодноразово ставав предметом філософського аналізу (Г. Гегель, С. К'єркегор, О. Лосєв, П. Гайденко), але не за доби Середньовіччя або Відродження, оскільки перша пронизана пафосом поклоніння божественному, а друга – апологією гуманізму. У ці періоди іронія знову стає лише естетичним засобом, здатним оживити форму („Похвала глупоті” Е. Роттердамського, повчання схоластів „простаком” Н. Кузанського) філософського тексту, але не його зміст. Лише художні твори Дж. Боккаччо, Ш. Костера, Ф. Рабле демонструють непохитність феномена іронії, що у ті суворі часи живиться „народною сміховою культурою” (М. Бахтін), яка кидає виклик „більшості, що мовчить” (А. Гуревич).

Новоєвропейська філософія у процесі „великого відтворення наук” і створення „нового органону” знов-таки не звертається до іронії, оскільки критика схоластичних методів обґрунтування істини не поширюється на пафос і серйозність намірів класичного раціоналізму. У прагненні всебічної раціоналізації світу логоцентризм втрачає зв'язок істини з її онтологічним корінням. Отже, перехід від чуттєвого до раціонального не може стати справою іроніка, а пояснюється або як божественне диво в рішенні психофізичної проблеми Р. Декартом, або як „напередвстановлена гармонія” у Г. Лейбніца. Лише у філософії історії Дж. Віко іронія тлумачиться як „троп, що силою рефлексії надягає на себе маску істини” і є ознакою певного етапу історії людства. Історичний підхід до розуміння іронії набуває ґрунтового розвитку в теорії романтизму.

Романтизм як „естетична метафізика” (Г. Гадамер) відкидає прагнення логоцентризму гранично раціоналізувати всі виміри буття людини і розглядає прагнення розуму вийти за межі досвіду як „шахрайську іронію” (Й. Гете). На противагу цьому, романтична іронія, відштовхуючись від фіхтеанської тези про абсолютного суб'єкта, стає „нескінченною негативністю” і принципом „трансцендентального буффо” (Ф. Шлегель). Іронія стає смислотвірним принципом не лише для фундатора йенського романтизму, але і й для інших романтиків, а також неоромантиків. Е. Гофман визначає її як „засіб зібрання світу у цілісність”, а К. Зольгер – „сферу взаємопереходу ідеї й дійсності”.

Іронія у романтичній трансформації раціоналізму стає інструментом заперечення всіх авторитетів і традицій як античних, так і класичних, та рефлексивною дистанцією, яка дозволяє романтику зануритися в історію або мистецтво, але не дозволяє зробити остаточний вибір. Іронія підносить митця над своїм творінням, але, з іншого боку, зумовлює „трагедію естетизму” (П. Гайденко) і, врешті-решт, романтизму взагалі (Ф. Степун).

Негативні наслідки ексцентричної пози іроніка зазнали раціоналістичної й екзистенціальної критики. Перша розглядала іронію як крайню форму суб'єктивності у її поверхневому розумінні (Г. Гегель), друга – як форму вираження суперечності з дійсністю (С. К'еркегор), а не вирішення цієї опозиції, як вважали романтики. Ці протилежні за змістом стратегії критики поєднує те, що вони хоча і віддають належне „негативній нескінченності” суб'єкта, але залишають іронію на нижчих щаблях розвитку духу: Г. Гегель – мистецтва як вихідного пункту Абсолютної Ідеї, С. К'еркегор – естетичній стадії шляху людини до Бога. Відрізняється екзистенціальна критика від раціоналістичної тим, що переводить іронію з позиції свідомості у спосіб існування людини, що відкриває можливості некласичного розуміння іронії.

В епоху класичного раціоналізму розум був загальнокультурною очевидністю (Н. Автономова), але він втрачає свій авторитет за доби Модернізму, що спричиняє трансформацію картини світу. Тепер він тлумачиться не як центрована система, завжди тотожна сама собі, а як мінливий потік життя, рухлива структура, що змінює правила своєї поведінки в залежності від контексту. При такому розумінні іронія стає засобом руйнування сталих метафізичних систем, інструментом, який має не логічний,

цілераціональний, а скоріш естетичний характер. Вона створює та заповнює собою дистанцію від логоцентричних настанов класичного раціоналізму до абсурду інтеракції атомарних фактів.

У класичному стилі філософування іронія вказувала на щось приховане, на розрив ідеалу та дійсності, предмета та поняття, тоді як некласичний підхід викриває приховане, все оголює, допомагає заглибитися розумом буття у неопосередковане, здійснює „життєвий порив”. Л. Вітгенштайн претендує на пізнання не „істинного знання”, а „істинної конкретності”, іронія має не втручатися у правила функціонування мови, а репрезентувати їх; Х. Ортега-і-Гассет вказує на виникнення „зухвалої іронії” Дона Хуана, яка розкриває „норму повноти життя”; Т. Манн протиставляє розуму „іронію серця”, що обходить романтичний суб’єктивізм і відтворює „гуманістичну цілісність людини”.

Постмодернізм визначається як відмова від будь-яких „метанаративів” (Ж.-Ф. Ліотар), нейтралізація усіх цінностей (П. Козловський). Постмодерн переосмислює відношення до класики, яке панувало за доби Модернізму: воно є не класичним і не абсолютно негативним, а вільним, іронічним (Г. Гадамер, Р. Рорті). Принципова різниця Модернізму та Постмодернізму полягає у радикальній відмові від виключності, на яку ще претендував перший. Тому, якщо у Модернізмі іронія заперечувала авторитет розуму з позиції існування людини, „норми повноти життя” (Х. Ортега-і-Гассет), то у Постмодернізмі іронія наближається до „пастиша” (Ф. Джеймсон) – не легітимізує жодної норми, а отже, і не є інструментом девіації. У суспільстві „надлишку смислів” та „дефіциту авторитетів” (Ж. Бодрійар) іронія наразі стає не засобом піднесення над дійсністю за допомогою рефлексивних (класичний ідеал раціональності) чи естетичних (романтизм або Модернізм) зусиль, а є способом уникнення будь-якої визначеності, заперечення абсолютизації будь-якої норми (раціональної чи ірраціональної), стає репрезентацією принципової, навіть методологічної аномії соціального та духовного.

Іронія стає глибинною цитатою, що презентує інтертекстуальність культури, але заперечує можливість доведення автентичності в онтологічному вимірі або оригінальності у творчому сенсі. За умов „індивідуальної та колективної кризи ідентичності” (В. Хьосле) „смерть автора” (Р. Барт), так само як і „вкрадений об’єкт” (Ван ден Хевель) розчиняють будь-яку визначеність та самототожність у нескінченності зміни масок, які приховують людину, та знаків, які симулюють речі. Свобода нарацій та інтерпретацій підкреслює терапевтичну, а не руйнівну роль іронії у філософському дискурсі Постмодернізму. „Суспільство видовищності” відкидає можливість будь-якої ортодоксії та постулює „анархічний методологізм” (П. Фейєрабенд) й „іронічну терпимість” (Р. Рорті).

Отже, сформулюємо наступні висновки: 1) іронію можна розглядати як фігуру тексту культури, що репрезентує підміну наявного сенсу прихованим, що не лише напружує перехід від знання до незнання, але і демонструє скінченність людського існування, укоріненість людини у бутті, обумовленість її історико-культурним контекстом; 2) вона демонструє піднесеність і обмеженість її визначального атрибута – рефлексивності, а також наявність

таких внутрішньо необхідних моментів як контрарність й аксіологічність; 3) антична парадигма в особі Сократа гносеологізує поняття „іронія”. „Сократичну іронію” можна експлікувати як шлях до істини, який відкриває зазор між гадкою та розумінням. Середньовічна та новоевропейська епістема виводить проблематику іронії за межі філософського дискурсу (лише філософія історії Дж. Віко повертає іронії її універсальний контекст); 4) романтизм повертає іронію у філософський дискурс. Вона стає інструментом романтичного піднесення над авторитетом традиції та її просвітницького заперечення; 5) романтична ревізія іронії стала предметом критики: з боку раціоналізму (Г. Гегель визначив граничний суб’єктивізм романтичної іронії) та С. К’єркегора (легітимізація позиції трансцендентального суб’єкта поза раціональним); 6) іронія у контексті Модернізму постає інструментом проти догматизму класичного раціоналізму, іманентною формою людського буття або стилем життя, вираженням його нормативності; 7) Свобода нарацій та інтерпретацій у філософському дискурсі Постмодернізму підкреслює терапевтичну, а не руйнівну роль іронії.

Література

1. Бичко І. Іронія // ФЕС. – К.: Абрис, 2002. – С. 249-250.
2. Лосев А. Ф. Ирония античная и романтическая // Эстетика и искусство: Из истории домарксистской эстетической мысли. – М.: Наука, 1966. – С. 54-85.
3. Лук’янець В. С., Соболев О. М. Філософський постмодерн. – К.: Абрис, 1998. – 352 с.
4. Можейко М. А. Ирония // Новейший философский словарь. – Мн: Книжный Дом, 2003. – С. 438-439.
5. Пигулевский В. О. Ирония и вымысел: от романтизма к постмодернизму. – Ростов-на-Дону: Фолиант, 2002. – 418 с.
6. Хамитов Н. Ирония // Хамитов Н., Крылова С. Философский словарь. Человек и мир. – К.: КНТ, Центр учебной литературы, 2006. – С. 79-80.

УДК 283

Ігнат’єва О.С.

ВІРОСПОВІДНА СУТНІСТЬ ПРОТЕСТАНТИЗМУ ЯК ПРЕДМЕТ РЕЛІГІЄЗНАВЧОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Анотація. Стаття присвячена з’ясуванню віросповідної сутності протестантизму, розглядові передумов його виникнення в контексті